
ЗА ДАТИРАНЕТО НА СЛАВЯНСКАТА ГРУПА „ПОПИНА— ГАРВАН“ В СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ И СЕВЕРНА ДОБРУДЖА

РУМЯНА КОЛЕВА

Катедра по археология

**Румяна Колева. К ВОПРОСУ О ДАТЕ СЛАВЯНСКОЙ ГРУППЫ „ПОПИНА—ГАРВАН“ В
СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ БОЛГАРИИ И СЕВЕРНОЙ ДОБРУДЖЕ**

В статье ставится вопрос о дате раннеславянских памятников типа Попина—Гарван. Отсутствие датированных предметов на объектах этого типа определяет особую, датирующую роль керамики. Как целые сосуды, так и фрагменты находят ближайшие параллели в материалах из Молдавии, которые не могут быть датированы раньше, чем середина VII в. В Попине и Гарване отсутствует керамика как Пражского, так и Пеньковского типов. Морфологический анализ керамики показывает, что начальную дату памятников типа Попина—Гарван нельзя поставить ранее середины VII в. Разпространение памятников в Северо-Восточную часть страны показывает, что она была освоена определенной группой славянского населения из Молдовы.

**Rumyana Koleva. ABOUT THE DATE OF THE SLAVIC GROUP „POPINA—GARVAN“ IN
NORTHEAST BULGARIA AND NORTH DOBROUDJA**

In the submitted work the date of the early Slavic sites of Popina—Garvan type is put again for discussion. The lack of dating finds necessitates it to be based on pottery. Whole vessels and fragments have closest parallels in material from Moldova, which can't be put before the middle of the 7 th c. A.D. There is no early Slavic pottery Praga or Penkovka type in Popina and Garvan. Pottery morphological analysis confirms that the Popina—Garvan group is not to be dated before the middle of the 7 th c. The sites are concentrated in North-East Bulgaria and North Dobroudja and represent a local settlement of a separate group of Slavic population.

Сред археологическите обекти, който се свързват с присъствието на раннославянско население на територията на България, селищата до с. Попина, м. Деджови лозя, и с. Гарван, м. Стареца, заемат особено важно място. Резултатите от тяхното проучване са добре известни от публи-

кациите на Ж. Въжарова¹. Селищата са многослойни и съдържат ранно-славянски материал и материали от Първото българско царство. Според Ж. Въжарова става въпрос за два ясно разграничими пласта и един не толкова ясно отделен междинен пласт². За историята на славянското заселване са интересни преди всичко долният и междинният пластове. Определени са от Ж. Въжарова като оставени от славянско население и са датирани от края на VI до средата на VIII в.³

Още в рецензията на първата монография С. Плетнъова и И. Русанова изтъкват, че датировката на ръчно изработената керамика, а с това и на отделената от Ж. Въжарова култура I, е по-късна и би трябвало да се датира не по-рано от края на VII – VIII в.⁴

Ръчната керамика от Попина и Гарван според И. Русанова е най-близка до паметниците от тип Лука Райковецкая⁵. С. Ангелова и Л. Дончева-Петкова определят паметниците от тип Попина-Гарван като местно развитие на раннославянската култура в молдовските ѝ варианти и ги датират най-рано към втората половина на VII в.⁶ Групата Попина – Гарван е най-близката до Хлинча I и е по-късна от масовото славянско заселване на юг от Дунав⁷. Въз основа на западането на последните останали византийски селища в Добруджа през първите години от управлението на Ираклий, Ч. Бонев датира началото на славянското заселване и долната граница на селищата при с. Попина и с. Гарван между 610 – 630 г.⁸ М. Комша отнася тези селища към групата Хлинча I в Молдова, която свързва с придвижващите се на юг и югозапад славяни след средата на VII в.⁹

Въпросът за началната дата на паметниците от групата Попина-Гарван е пряко свързан с проблема за пътищата, времето и етапите на славянското заселване на територията на България. Липсата на датиращи находки от т. нар. „долен“ и „междинен“ пласт налагат датирането да се базира върху анализа на керамиката. Тъй като разборът на ръчната керамика в публикациите на Ж. Въжарова е доста кратък и материалът е недостатъчно илюстриран, необходимо бе да се използва съхраняваният в АИМ – София, материал¹⁰.

Намерените в долния и междинния пласт на селищата при с. Попина, м. Джеджови лозя, и с. Гарван, м. Стареца, цели съдове са само 4:3 от първото (в жилища 1,2 и 17) и един от второто (в жилище 6) селище. По-голям е броят на ръчно изработените съдове, открити при проучването на принадлежащите на двете селища некрополи – Попина-2 и Гарван-1¹¹. Според Ж. Въжарова 6 урни от първия и 52 урни от втория некропол отговарят хронологически на долния и на междинния пласт на съответните селища и могат да се датират в края на VI–VIII в.¹² Голяма част от тях са намерени силно фрагментирани и не са запазени. В АИМ – София, се съхраняват 13 цели и реставрирани гърнета, изработени на ръка или дооформя-

ни на примитивно колело. Някои от ръчно изработените съдове, публикувани от Ж. Въжарова, останаха недостъпни. Поради това по-удачна бе да се характеризират целите съдове въз основа на типологията на Л. Дончева-Петкова¹³ и на И. Русанова¹⁴.

Известните и достъпни гърнета от Попина и Гарван са с конична форма на тялото, разширено в горната половина. По класификацията на Л. Дончева-Петкова попадат сред гърнетата от тип I, варианти A₁, A₂, B₁, B₂. По-рядко се срещат гърнета от тип II, варианти A₁ и A₂. Изработените на ръка гърнета са датирани от Л. Дончева-Петкова в VII в., а направените на примитивно колело – в VIII в.¹⁵ По класификацията на И. Русанова същите съдове принадлежат на първи тип, за който са характерни следните пропорции: H₁:H = 0,60 – 0,80 и D₃:D₂ = 1,10 – 1,40. За съдовете от Попина и Гарван те са H₁:H = 0,60 – 0,70, само при едно гърне е 0,56 и D₃:D₂ = 1,13 – 1,32, в един случай – 1,43. Нашите съдове принадлежат към видове Г и Д¹⁶, т.е. застъпени са по-ниски гърнета с по-широки устия.

Изработените на ръка гърнета са с ниски устия, средно извити навън под ъгъл 22–40°¹⁷. Устията могат да бъдат включени към варианти 6–8 по класификацията на Русанова¹⁸. Сред дооформените на колело съдове се срещат и такива с по-изправено устие – ъгъл 10 – 13°.

Целите и реставрираните съдове от Попина и Гарван са изработени от грубо омесена глина с едри примеси. Ръчно изработените са най-често без украса, но се срещат и украсени с ноктовидни ямички по устийния ръб. Дооформените на примитивно колело гърнета са почти винаги украсени с неумело врязани върху тялото вълнисти, прави или комбинация от вълнисти и прави хоризонтални линии.

Анализът на фрагментирания материал бе затруднен, тъй като този от с. Попина не е достъпен. В АИМ – София, се съхранява фрагментираният материал от с. Гарван, за съжаление редица фрагменти, които според монографията на Ж. Въжарова са открити в жилища от т.нар. „долен“ и „междинен“ културен пласт, останаха неизвестни. Като се има предвид, че не е запазен целият материал от отделните жилища, не е възможно да се използват статистически данни, което би дало по-точни резултати. Друг проблем е точното определяне на обектите от т.нар. „долен“ и „междинен“ пласт. Ж. Въжарова отбелязва, че 20 полуземлянки принадлежат на долния пласт, но от тях изброява само № 6, 13, 30, 56, 65, 66, 111¹⁹. Ако към долния пласт включим всички полуземлянки с керамика, датирани от Ж. Въжарова в VI – VII в., възниква въпросът, къде да бъдат включени № 26 и № 89 с материал от VI – VIII в.²⁰. В същото време би трябвало да отнесем към т.нар. „долен“ пласт и полуземлянка 53, за която е отбелязана керамика от VI – VIII в., но пък е сред посочените от т.нар. „междинен“ пласт. Ако обаче отделим всички полуземлянки с керамика от VI – VIII в., заедно с

№ 67 с керамика от VI в., № 26 и 89 с материал от VIII в. и изключим № 53, броят им ще съвпадне с посочените 20. От тях в АИМ – София, не са запазени фрагменти от полуземлянки № 12, 21, 48, 56, 76 и 111. Според илюстрациите и характеристиката в текста материалът не се различава от този на останалите полуземлянки.

Към т.нар. „междинен“ пласт принадлежат полуземлянки № 28, 37, 53, 59, 97, 101, и 112²¹. Самата авторка подчертава, че пластът не се различава ясно стратиграфски. Между полуземлянки от т. нар. „долен“ и „междинен“ пласт има само един случай на вертикална стратиграфия – суперпозиция на № 112 над № 111, която при това не е много ясна²². Очевидно разграничаването на жилищата от долния и междинния пласт е направено главно въз основа на керамичния материал. Като имаме предвид, че пластът не се разграничава ясно стратиграфски, остава под съмнение съществуването на отделен междинен пласт. С оглед на посочените затруднения при обработката на материала разборът му е даден общо за т. нар. „долен“ и „междинен“ пласт.

Преобладават фрагментите от гърнета. По-рядко се срещат и части от тавички. Съдовете са изработени на ръка. Някои са дооформени на примитивно гърнчарско колело. Материалът е хомогенен за различните фрагменти и тяхното групиране се основава на техническите им характеристики.

Фрагменти от гърнета. Фрагментите от горната част с устието на съда са най-разнообразни и могат да се групират както следва:

A : Фрагменти от ръчно изработени гърнета (Т II–IV : 1 – 3)

AI : Фрагменти от неукрасени гърнета (Т II, III : 1 – 7)

AI₁ : Фрагменти от гърнета с полегати рамене (Т II, III : 1)

AI₂ : Фрагменти от гърнета с издадени рамене (Т III : 2 – 7)

AII : Фрагменти от украсени гърнета (Т III : 8 – 12, IV : 1 – 3)

AII₁ : Фрагменти от гърнета с полегати рамене (Т III : 8 – 12, IV : 2, 3)

AII₂ : Фрагменти от гърнета с издадени рамене (Т IV : 1)

B : Фрагменти от гърнета, дооформени на примитивно гърнчарско колело (Т IV : 4 – 11)

BI : Фрагменти от гърнета, неумело дооформени на примитивно колело (Т IV : 4,5,7,9,11)

BI₁ : Фрагменти от гърнета с полегати рамене (Т IV : 4,5,7,11)

BI₂ : Фрагменти от гърнета с издадени рамене (Т IV : 9)

BII : Фрагменти от гърнета, умело дооформени на примитивно гърнчарско колело (Т IV : 6,8,10)

BII₁ : Фрагменти от гърнета с полегати рамене (Т IV : 6)

BII₂ : Фрагменти от гърнета с издадени рамене (Т IV : 8,10)

Фрагментите от групата AI са със средно извити навън устия – ъгъл 24–45⁰, единични са по изправените – ъгъл 18–20⁰. Устийният ръб е изтънен, удебелен или с непроменена дебелина; заоблен или косо срязан.

Фрагментите от група AII са подобни по форма на предходните. Устията са извити под ъгъл 27–40⁰, два фрагмента – 23⁰. Устийните им ръбове са предимно заоблени и украсени с ноктовидни ямички или коси насечки. Един фрагмент е с косо срязан устийен ръб, украсен с ноктовидни ямички (TIII : 12). Друг фрагмент има украса от почти обезличен пояс вълнисти линии, врязани с гребенчатостри (TIV : 2).

Сред обработения материал се срещат фрагменти, които носят белези от дооформяне чрез въртене – водоравни следи, оставени от пръстите на гърнчаря в горната част на съда. В предложената по-горе класификация са отделени в група В. Според Ж. Въжарова е използвана поставка – „дъсчица“, която улеснявала завъртането на гърнето при работа²³. Л. Дончева-Петкова също изказва мнение, че при изработването на керамичните съдове с дебели и груби стени, покрити отвън в повечето случаи с грубо нанесен орнамент, е имало въртене – използван е примитивен, с непостоянни бавни обороти гърнчарски кръг или т. нар. „въртяща се на ос подставка“²⁴. С такова неумело въртене се характеризират първите два етапа от използването на гърнчарското колело, определени от А. А. Бобринский като РФК-1 и РФК-2²⁵. Кръгът служи като въртяща се подставка само за заглаждане и украса на външната повърхност, докато формуването остава изцяло ръчно. Известен напредък при използването на кръга се забелязва на някои фрагменти, където външната повърхност е украсена с ритмични вълнисти линии, макар че на вътрешната повърхност се забелязват вертикалните следи от ръчното формуване. По тази повече или по-малко груба обработка на повърхността могат да се различат двете подгрупи – В I и В II.

Фрагментите от група В I се характеризират с небрежно обработена външна повърхност: загладена или с неравномерна, грубо врязана украса от вълнисти и прави хоризонтални линии. Устията са повити под ъгъл 23–51⁰, като преобладават тези с ъгъл 36–45⁰. Устийният ръб е изтънен, удебелен или с непроменена дебелина; заоблен или косо срязан. Украсата е предимно върху плещите: пояси вълнисти и прави линии, врязани с гребенчатострие.

В сравнение с предходните фрагментите от група В II имат по-добре изпълнена украса, вълните са равномерни и свидетелстват за по-умела работа с гърнчарското колело. Дебелината в горната част на съда е равномерна и може да се допусне дооформянето на устията на бавно гърнчарско колело. Формата на устийния ръб и плещите е също като при вече опи-

саните. Устията са извити под ъгъл 27–47°, само едно – 20°. Украсата е от вълнисти и прави линии, връзани с гребенчато острие. Два фрагмента са с украса върху вътрешната страна на устието.

Фрагменти от тела на гърнета. Запазените части от стени са с малки размери и не дават информация за формата на тялото. Необходимо е да се отбележи, че липсват фрагменти от биконични съдове с ребро в най-широката част на тялото, които са характерни за съдове от тип Пенковка.

Фрагментите от дъна на съдове са само ръчно изработени. Количеството им не е голямо. Повечето са с малки размери. Дъната са дебели и най-често са със заоблен преход към вертикалната стена.

Тавички. Изработени са на ръка от глина с примеси от едър пясък, шамот и органични материали. Размерите им са неголеми: височина 2,5 – 3 см, диаметър 16 – 22 см, дебелина на дъното около 2 см. Обикновено са с леко скосени стени, само в един случай стената е права. В единични случаи ръбът е украсен с коси насечки или ноктовидни ямички.

Материал. Наблюденията са без използването на по-съвършени методи. Структурата на отделните фрагменти е подобна. Глината съдържа различни едрозърнести примеси. При визуално наблюдение не може да се определи дали като примес са използвани едрозърнест пясък или ситно счукани камъчета. Като примес е употребяван и шамот. Слюдата по-скоро се е съдържала естествено в глинения източник, а не е добавяна специално. На повърхността на някои фрагменти се забелязват и малки ямички. Възможно е да са се получили при изгарянето на малки варовикови частици, които са били смесени с глината. Следствие от грубото тесто е, че дори и загладена, повърхността остава грапава и неравна. Съдовете са изпечени неравномерно, вероятно в ями или в домашните пещи. От селището до с. Гарван са известни и две двуделни гърнчарски пещи (№ 101 и 112), в които е изпичана ръчно изработена и дооформяна на примитивно колело керамика²⁶. Ломът е триделен – от външните страни цветът на съда обикновено е по-светъл: сив, охровокафяв, червеникав, в средата е тъмносив до черен. Подобна характеристика на материала на ръчната керамика от селището до с. Попина дава и Л. Дончева-Петкова²⁷. Нито един от разгледаните цели съдове и фрагменти не е подготвен от глина без примеси. Не са известни и такива, които да са изработени на ръка от глина с примеси от ситен пясък.

Може да се стигне до заключението, че разгледаният керамичен материал е разнороден. Гърнетата са със средно извити навън устия и полегати или издадени рамене; тавичките са със средно високи коси стени. Керамиката е изработена предимно на ръка, по-рядко някои гърнета са допълнително обработвани чрез въртене. Глината, от която са направени, е с едри примеси без оглед на начина на направата. Съдовете са изпечени неравномерно. Повечето ръчно изработени гърнета са без украса. Някои

имат само ноктовидни ямички или коси насечки по устийния ръб. Дооформяните на колело гърнета са украсени с вълнисти и прави линии, понякога нанасяни с гребенчато острие.

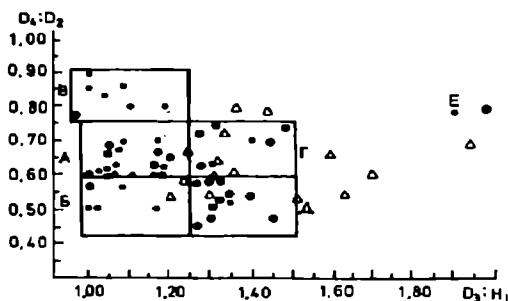
В полуземлянките от т.нар. „долен“ пласт обикновено се намират ръчно изработени съдове, главно от група А I и по-рядко от А II. Някъде заедно с тях се срещат и небрежно дооформяни на колело от група В – в полуземлянки 26, 31, 50, 80²⁸. За жилищата от т. нар. „междинен“ пласт са характерни изработени на ръка и дооформяни на колело гърнета. Заедно с тях продължават да се срещат фрагменти от ръчно изработени гърнета, аналогични на тези от т. нар. „долен“ пласт. Процентното съотношение на двете групи гърнета в отделните жилища не може да се определи в настоящия момент. Тъй като фрагменти от дооформяната на примитивно колело керамика се срещат и в т. нар. „долен“ пласт, а ръчната керамика от жилищата на междинния пласт е идентична с тази от долния пласт, е трудно е да бъдат разграничени два пласта въз основа на керамичния материал. По-вероятно е различното количество керамика, дооформяна на колело, да отразява хронологическа разлика между жилища от един пласт. Върху него лежи културен пласт, в който преобладава керамика, изработена на бавни колела.

Сред разглеждания материал липсва аналогичен на керамиката от Пражки тип Пенковка. Ръчната керамика от Попина и Гарван не би могла да се свърже с ранните варианти на Пражкия тип. Според профила на устието можем да я отнесем към варианти 6 – 8 по класификацията на И. Русанова²⁹. За тези варианти авторката отбелязва, че е характерна глина с едри примеси, което обуславя дебелината и грапавостта на стените. По тези си характеристики нашият материал също е по-близък до посочените варианти. Вариантите 6 – 8 са характерни за паметниците от тип Лука Райковецкая и се датират не по-рано от края на VII – началото на VIII в.³⁰ Керамиката от тип Лука Райковецкая е генетически свързана с Пражкия тип керамика и гърнетата от двата типа не могат да се разграничат по основните си пропорции. Съпоставяйки целите съдове от Попина и Гарван въз основа на техните пропорции с керамиката от тип Прага – Корчак и Лука Райковецкая (обр. 1 и 2), се забелязва характерната за Лука Райковецкая тенденция съдовете да са по-ниски, с по-широки гърла и по-извити устия. По своите характеристики ръчната керамика от Попина и Гарван е много по-близка до паметниците от тип Лука Райковецкая, отколкото до Пражкия тип.

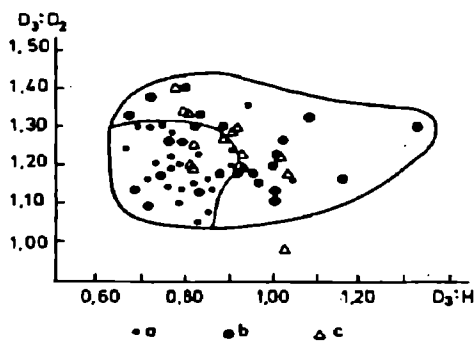
Подобен на нашия материал можем да намерим сред находките от територията на Молдова³¹, която е и географски по-близо.

В румънската археологическа литература те са известни като тип Хлинча I³². В публикациите, които засягат територията между Прут и Днес-

гър, те са определени като паметници, подобни на тип Лука Райковецкая или на паметници от VII – VIII в. И. Рафалович говори за паметници от II хронологична група³³. Керамиката от Попина и Гарван е аналогична на тази от тип Хлинча I³⁴ и от II хронологична група на И. Рафалович³⁵. Повечето от целите съдове от Попина и Гарван се доближават по форма до гърнетата

Обр. 1. Пропорции на съдовете от тип Корчак и Лука Райковецкая (по И. Русанова), сравнени с групата Попина-Гарван

Обр. 2. Профилираност и относителна височина на съдовете от тип Корчак и Лука Райковецкая (по И. Русанова), сравнени с групата Попина-Гарван

H – височина на съда; H_1 – височина на максималния диаметър; D_2 – диаметър на устието; D_3 – максимален диаметър; D_4 – диаметър на дъното; а – съдове тип Корчак; б – съдове тип Лука Райковецкая; с – съдове от групата Попина-Гарван

от II тип по класификацията на И. Рафалович³⁶, но са с малко по-свито гърло – $D_1:H=2:3$, а не 1:1. Украсата върху съдовете от Попина и Гарван е по-еднообразна.

Някъде, заедно с грубата славянска керамика, се открива и изработена на бавно грънчарско колело от пречистена глина с излъскана укра-

са. В румънската литература е определена общо като Салтово-Маяцки тип и неоснователно се смята за попаднала от по-горен пласт от IX – X в.³⁷ Някои фрагменти³⁸ са аналогични на пастирския тип, а останалите имат паралели сред прабългарската керамика на юг от Дунав от VIII – X в. Фрагменти пастirsка керамика често се срещат заедно със славянска керамика от VI – VIII в. в южната част на лесостепна Молдова³⁹. Макар и по-рядко, срещат се и в комплекси с определената от И. Рафалович II хронологична група – например в полуземлянка 20 на селището Ханска II⁴⁰. Подобна ситуация е известна и от територията на България. Фрагменти от пастирски тип гърнета са открити в жилища до с. Нова Черна заедно с керамика, идентична с тази от Попина и Гарван⁴¹. От полуземлянка 84 на селището до с. Гарван от т.нар. „долен“ пласт произхожда един нехарактерен фрагмент от такава неславянска керамика. Можем да приемем, че това съчетание допълнително подчертава приликите на комплексите Попина–Гарван с Хлинча I и II хронологична група на И. Рафалович.

Ако искаме да отговорим на въпроса, откъде и кога се е преселило южно от Дунав населението, което е оставило паметниците Попина–Гарван, необходимо е да разгледаме появата и датировката на Хлинча I и II хронологична група на И. Рафалович. Поради силната прилика между Хлинча I и II хронологична група на И. Рафалович може да се допусне, че става дума за една археологическа култура на обща територия. С оглед на състоянието на публикациите, произходът и датировката им е по-подходящо да се разгледат отделно.

В по-старите публикации Хлинча I е датирана въз основа на приликите ѝ с Лука Райковецкая в VIII – IX в. Предполага се, че е донесена от нови славянски заселници⁴². С натрупването на нови данни датировката е уточнена в края на VII – VIII в., като не се изключва долната граница да е от средата на VII в.⁴³ Променя се и мнението за масово славянско преселване от север и се приема повече идеята за местно развитие на територията на Молдова. В последно време такова е становището на повечето румънски изследователи, но влиянието на местното население изглежда надценено⁴⁴. Следователно можем да приемем, че култура Хлинча I има местен произход и датира не по-рано от средата на VII – VIII в.

Въпросът за корените и хронологията на II хронологична група на И. Рафалович засега не е така категорично решен. Първоначално И. Рафалович изтъква, че характерни за I и II хронологична група фрагменти не се срещат заедно⁴⁵. Година след отпечатването на монографията му, на селището до с. Селиште е проучена полуземлянка, чийто материал е интересен точно със съчетанието от керамика тип Пенковка с такава, която по форма и украса се доближава до типа Лука Райковецкая⁴⁶. Допуска се, че гъстотата на населението в този район нараства вследствие на непрекъснатото при-

иждащи групи с керамика Пражки тип. С това се обяснява и генетическата връзка на керамиката от VIII – IX в. именно с Пражкия тип керамика. Разпространението на гърнета с широко гърло и заоблено тяло показва, че развитието на керамиката от II хронологична група е станало с участието на керамиката тип Пенковка⁴⁷. Няма данни керамиката от II хронологична група да е донесена в готов вид. По всичко изглежда, че се е формирала постепенно от местната раннославянска култура.

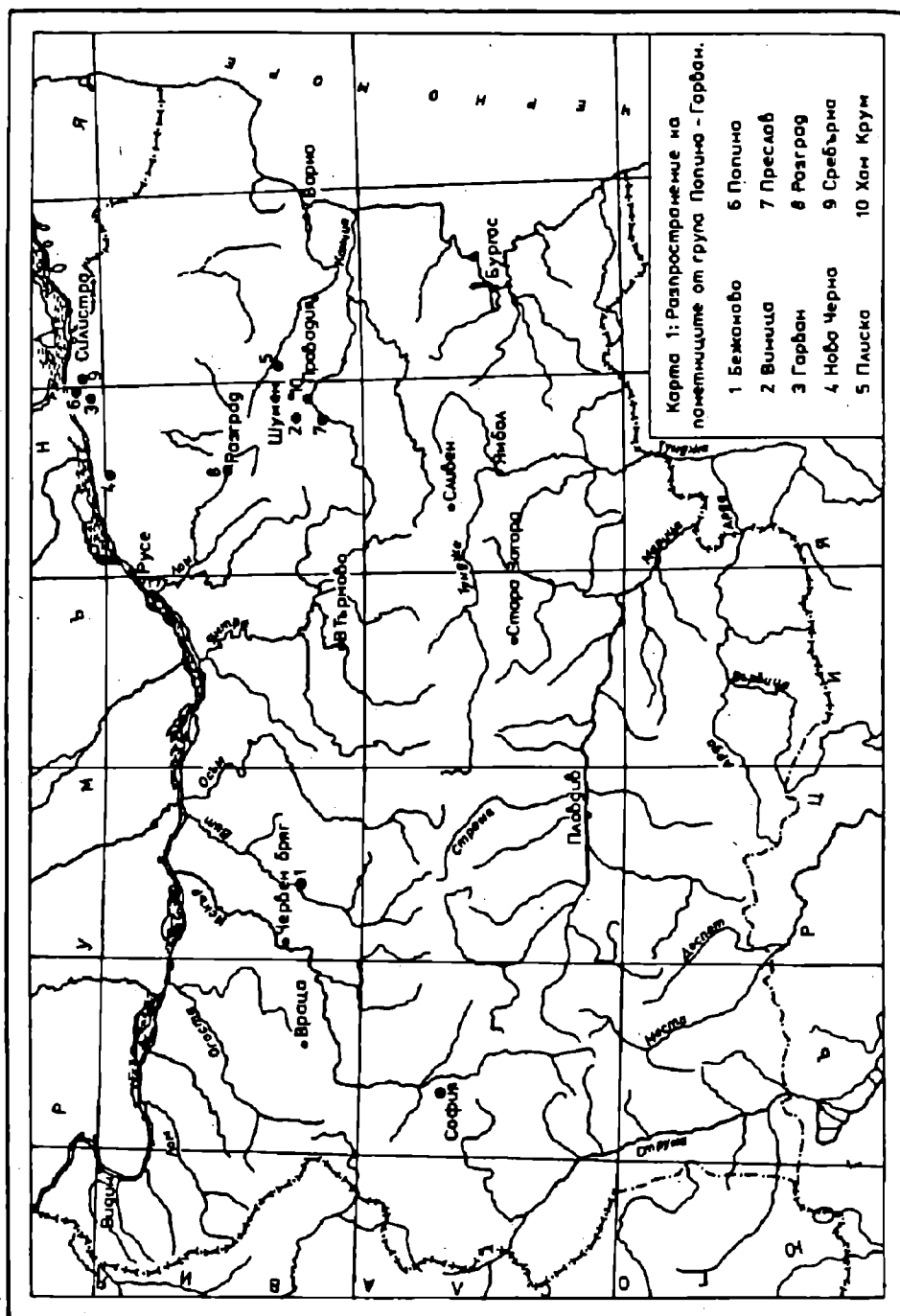
Рафалович датира II хронологична група в VII – IX в., като подкрепя мнението си и с находки на византийски монети⁴⁸. Изглежда обаче, че находките на монети от Одая и Лопатна, съответно фолис на Юстин и София (565 – 578) и фолис на Юстиниан I от 539/540 г., не би трябвало да се свързват с керамиката от II хронологична група. В първоначалните публикации на тези комплекси керамиката е определена цялостно като изработена на ръка от VI – VIII в.⁴⁹ На селището Лопатна Фьодоров разграничава керамиката, която по описание съвпада с тази от II хронологична група на И. Рафалович, от останалата раннославянска керамика. Монетата на Ираклий (610 – 641), намерена заедно с раннославянска керамика в слоя непосредствено под укреплението на селището Алчедар I показва, че към средата на VII в. процесът на формирането на керамиката от II хронологична група вероятно е бил в ход. В полуземлянка 20 на селищата Ханска II заедно с керамика тип Лука Райковецкая и фрагменти пастирска керамика е открит и чифт бронзови двуплочни антропоморфни фибули⁵⁰. Фибулите се датират във втората половина на VII в.⁵¹ Най-приемливо изглежда, че т. нар. „II хронологична група“ има местен произход, като във втората половина на VII или най-късно към края на VII в. е цялостно формирана и разграничима от по-старата раннославянска култура.

Местното развитие на археологическата култура от втората половина на VII – VIII в. в Молдова показва, че би било неправилно да я приемаме за идентична на Лука Райковецкая. Явно това са две подобни, но самостоятелни култури, близки хронологически и териториално граничещи. Приликата на паметниците от тип Попина–Гарван главно с тези от Молдова показва, че население от областта на култура Хлинча I и II хронологична група на И. Рафалович се преселва на юг от Дунав. Липсата на отделен пласт, в който да преобладава раннославянска керамика тип Прага или Пенковка, показва, че преселването се е извършило във време, когато керамиката от тип Хлинча I и II хронологична група вече е била формирана. Ето защо не е възможно началната дата на групата Попина–Гарван да бъде поставена преди средата на VII в. Такава датировка се доказва и от разкритите вкопани юрти до с. Нова Черна⁵². В тях заедно с пастирския тип гърнета са намерени и идентични на тези от Попина и Гарван фрагменти ръчна и дооформяна на колело груба керамика. Комплексът е датиран в

края на VII – първата половина на VIII в. и няма връзка с раннославянския материал от края на VI – началото на VII в., открит в късноантичния слой на същото селище.

Керамика, която е подобна на тази от Попина–Гарван, е известна и от други обекти от територията на България (обр. 3). Според Ж. Въжарова керамиката от Преслав, м. Кръглата църква, е близка на Пражкия тип и се датира в VI в.⁵³ Съдейки по запазените в АИМ–София, фрагменти, тя е идентична с тази от Попина и Гарван. Можем да приемем, че към групата Попина–Гарван трябва да се причислят и обектите с материал, определен от Ж. Въжарова като култура I⁵⁴: Гарван, м. Момчила; Попина, м. Дренчето; Сребърна, м. Опашката. Описанието на керамиката, приложените илюстрации и изтъкваната от последователите прилика с керамиката от Попина и Гарван ни дават възможност да предположим, че към нея принадлежат и селищата до с. Бежаново, м. Стублата⁵⁵, Хан Крум⁵⁶, Плиска, м. Първомайска чешма⁵⁷, Виница⁵⁸, както вероятно и селището над руините на Абритус⁵⁹. Керамика, аналогична на тази от групата Попина–Гарван или Хлинча I, е известна и от биритуалния некропол до Налбант⁶⁰ и от укрепителния вал до Никулицел⁶¹.

Заслужава внимание фактът, че обектите се локализируют предимно в Североизточна България и Северна Добруджа. Заселването на тази група славяни на територията на България, където от времето на Първото българско царство са известни най-голям брой прабългарски паметници, може да се свърже с причините, довели до идването на славяните тук. Находките на раннославянска и неславянска керамика в Молдова категорично показват контакти на славяни и прабългари преди преселването им на юг от Дунав. Подобно положение е известно от Нова Черна и Гарван. Ситуацията на откриването показва, че в тези случаи става въпрос за началото от присъствието на групата Попина–Гарван южно от Дунав. В Нова Черна керамиката е открита в жилища, които могат да се определят като стабилна юрта. За контакти между славяни от групата Попина–Гарван и прабългари свидетелства и биритуалният некропол до с. Налбант. Дали става въпрос за съвместно преселване на юг от Дунав или славянското нашествие е извършено непосредствено преди нашествието на прабългарите, е трудно да се определи. Във всеки случай не може да се отрече връзката между тях. Подобно е и мнението на М. Комша⁶². Според нея хазарската експанзия е причина за движението на нови степни народи, между които и прабългарите. Тясно свързана с тези размествания е и експанзията на славяни от територията на днешна Молдова на юг и югозапад до североизточните части на Балкана. Да се определят връзките между славяни и прабългари при настоящия етап на изследване е невъзможно. Контактите между двата стноса северно от Дунав явно предопределят и по-близките им връзки на

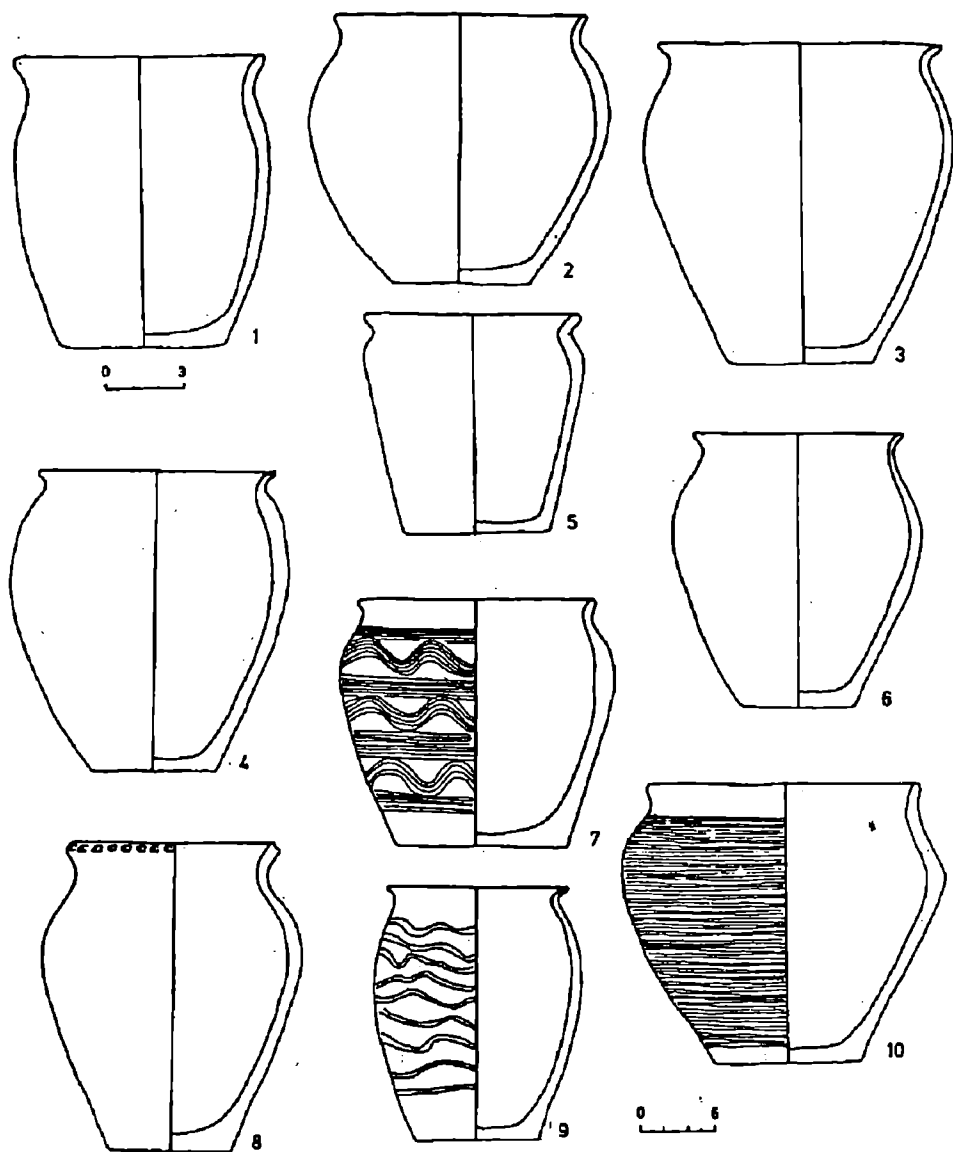
Обр. 3. Карта на разпространението на паметниците от групата Попина-Гарван

новата територия.

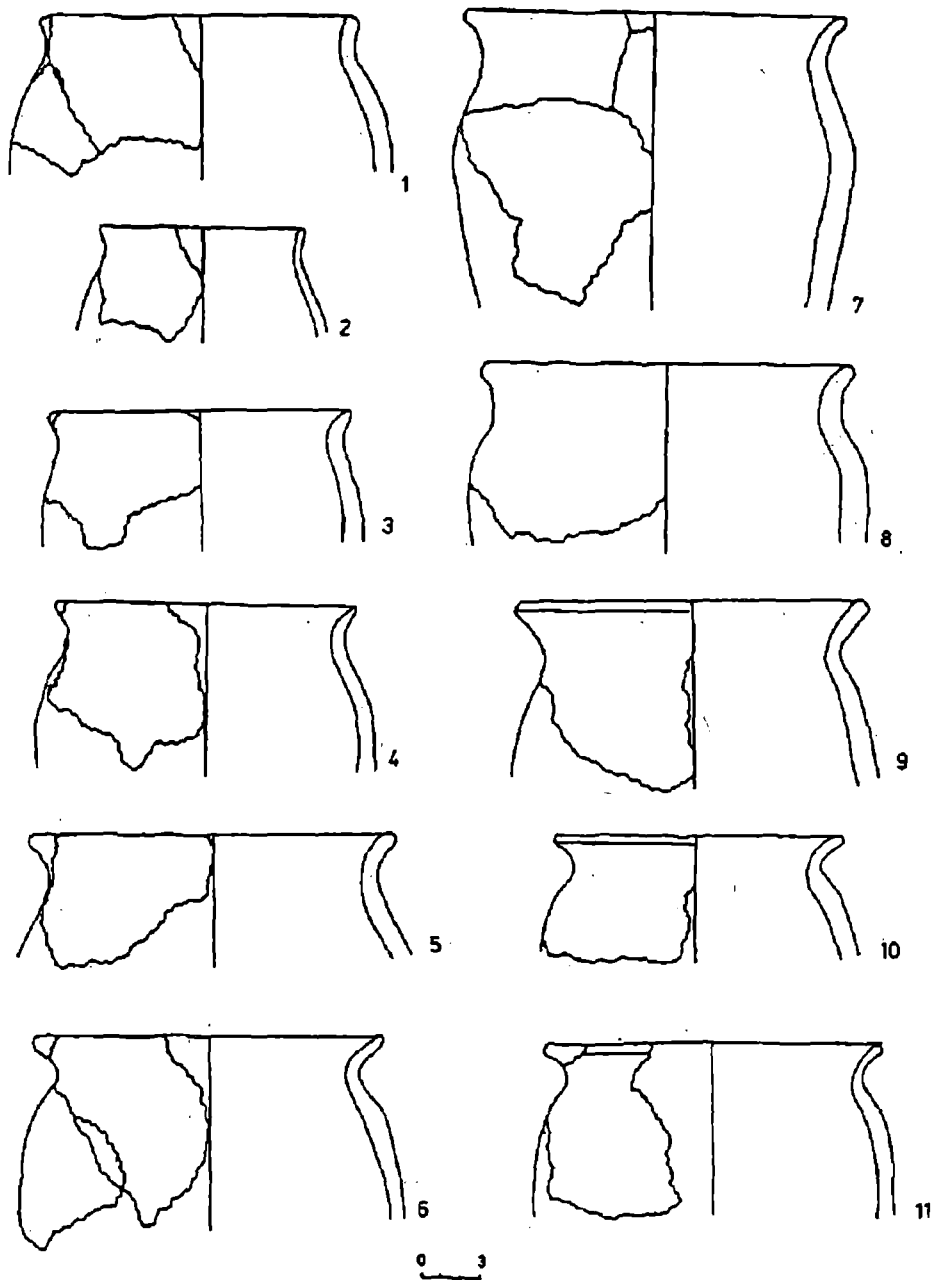
Не е ясно засега и дали друга група славяни, носители на култура тип Хлинча I, се разпространява по-далеч на запад, както предполага М. Комша⁶³, нито доколко е било интензивно това разселване. Комплекси с такъв материал са проучени в с. Ботра във Войводина⁶⁴. Отговор на въпроса, по какъв път това население е достигнало до Войводина, ще дадат единствено бъдещите проучвания.

Паметниците от тип Попина-Гарван в България представляват проникване на славянско население от днешна Молдова във втората половина на VII в. на юг от Дунав. Археологически е документирана една по-късна, локална вълна славянски заселници, чиято експанзия е в тясна връзка с вълната на прабългарите и със създаването на Българската държава.

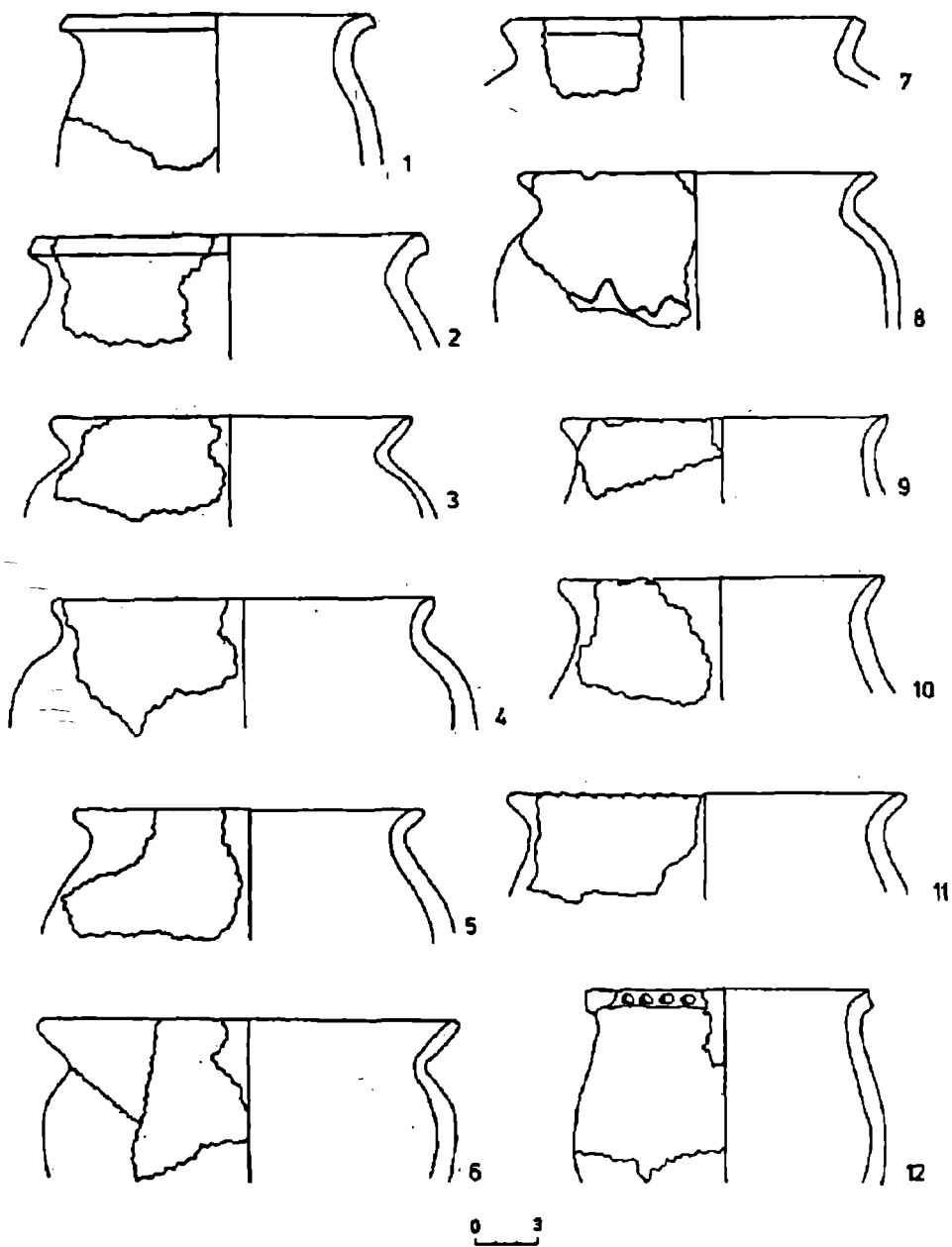
ПРИЛОЖЕНИЕ

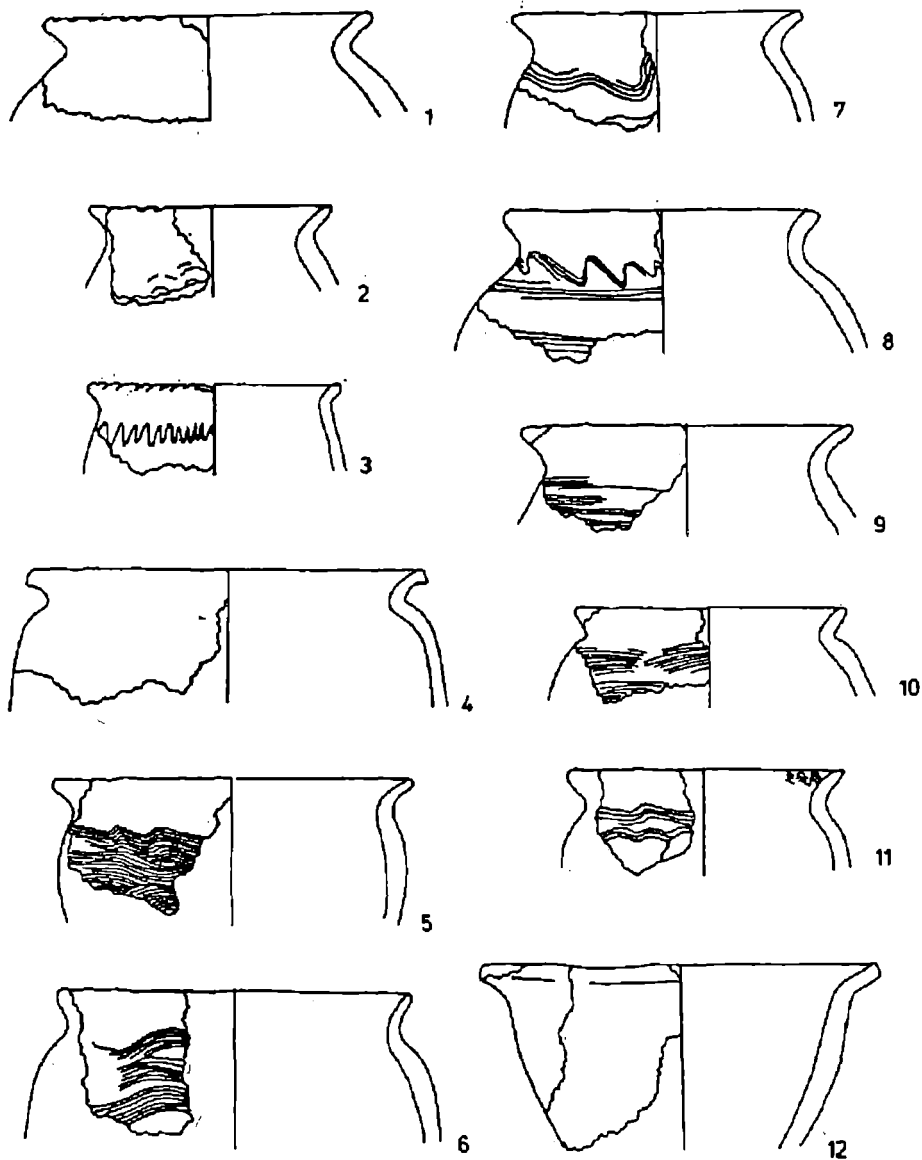
Табло I. 1, 2, 4, 7, 8, 10 – с. Гарван, м. Стареца – некропол; 5 – с. Гарван, м. Стареца – селище; 6 – с. Попина, м. Джеджови лозя – некропол; 3, 9 – с. Попина, м. Джеджови лозя – селище

Табло II. С. Гарван, м. Стареца – селище

Табло III. С. Гарван, м. Стареца – селище

Табло IV. С. Гарван, м. Стареца – селище

- ¹ В ъ ж а р о в а, Ж. Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI – XI в. С., 1965; Средновековното селище с. Гарван, Силистренски окръг. С., 1986; Раннославянско и славянобългарско селище в м. Стареца край с. Гарван, Силистренско. – Археология, 1966, № 2, 21–32; Славяни и прабългари (тюркобългари) в светлината на археологическите данни. – Археология, 1971, № 1, 1–23.
- ² В ъ ж а р о в а, Ж. Славянски и славянобългарски..., 112–113; Средновековното селище с. Гарван..., с. 8.
- ³ В ъ ж а р о в а, Ж. Славянски и славянобългарски..., с. 158; Средновековното селище с. Гарван..., 70–71.
- ⁴ П л е т н е в а, С., И. Р у с а н о в а. Живка Н. Вържарова. Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI – XI в. – СА, 1966, № 3, 276–279.
- ⁵ Р у с а н о в а, И. Славянски древности VI – VII вв. М., 1976, с. 194.
- ⁶ Д о н ч е в а - П е т к о в а, Л., С. А н г е л о в а. Проблеми на ранносредновековната култура в Южна Добруджа. – В: Първи международен конгрес по българистика. Симпозиум: Славяни и прабългари. С., 1982, 167–168.
- ⁷ А н г е л о в а, С. По въпроса за раннославянската култура на юг и на север от Дунав през VI – VII в. – Археология, 1980, № 4, 1–12.
- ⁸ Б о н е в, Ч. За периодизацията на ранносредновековната материална култура в Добруджа. – Археология, 1981, № 3, с. 16.
- ⁹ S o m ş a, M. Die Slawen im Karpatisch-donauländischen Raum im 6.–7. Jh. – ZFA, 1973, p. 219.
- ¹⁰ Изказвам искрената си благодарност на проф. Ж. Вържарова за нейната отзивчивост и колегиялност при предоставянето на посочения материал.
- ¹¹ В ъ ж а р о в а, Ж. Славянски и славянобългарски..., 108–110; Славяни и прабългари по данни на средновековните некрополи от края на VI – XI в. С., 1976, 9–14.
- ¹² Пак там, 416–417.
- ¹³ Д о н ч е в а - П е т к о в а, Л. Българска битова керамика през ранното средновековие (втората половина на VI – края на XI в.). С., 1977, 33–68.
- ¹⁴ Р у с а н о в а, И. Цит. съч., 16–20.
- ¹⁵ Д о н ч е в а - П е т к о в а, Л. Цит. съч., 39–40.
- ¹⁶ Р у с а н о в а, И. Цит. съч., обр. 4.
- ¹⁷ Ъгълът е измерен по метода на М. Парчевски (Projekt kwestionariusza cech naczyń ceramicznych z okresu wczesnego średniowiecza. – Sprawozdania Archeologiczne, 29, 1977, p. 235, obr. 2, 4). Резултатите от измерванията не бива да се надценяват, но известни тенденции в развитието на ранносредновековната керамика се забелязват с използването на този метод: F u s e k, G. Včasnoslovanské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore. – SIA, 1991, p. 305, obr. 9.
- ¹⁸ Р у с а н о в а, И. Цит. съч., с. 19.
- ¹⁹ В ъ ж а р о в а, Ж. Средновековното селище с. Гарван..., 8–11.

- ²⁰ Посочената датировка е по Ж. Въжарова.
- ²¹ Пак там, с. 15.
- ²² Пак там, с. 69, обр. 196.
- ²³ Пак там, с. 65.
- ²⁴ Дончева - Петкова, Л. Цит. съч., с. 20.
- ²⁵ Бобринский, А.А. Гончарство Восточной Европы. М., 1978, 27-30.
- ²⁶ Въжарова, Ж. Средновековното селище Гарван, с. 171, 182.
- ²⁷ Дончева - Петкова, Л. Цит. съч., 16-17.
- ²⁸ Данните за фрагментите се основават на полевата им сигнатура.
- ²⁹ Русанова, И. Цит. съч., с. 19.
- ³⁰ Пак там, табл. II, III.
- ³¹ Исторически определената ѝ територия между реките Серет и Днестър.
- ³² Матей, М. Славянските поселения в Сучаве. - *Dacia*, n.s. IV, 1960, p. 394.
- ³³ Рафалович, И. Славяне VI - IX вв. в Молдавия. Кишинев, 1972, 157-179.
- ³⁴ Теодор, D., E. Zaharia. Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni. - *MCA*, 8, 1962, 35-45; Теодор, D. The East Carpathian Area of Romania V - XI c. A.D. - *BAR*, International series 81, 1980, обр. 48_{1-4, 8}, 49_{1, 3, 5, 8}; Continuitatea populatiei autohtone la Est de Carpati. Așezările din sec. VI - XI e.n. de la Dodești - Vaslui. Iași, 1984, обр. 16₆, 39₁₋₃, 40₂, 44.
- ³⁵ Рафалович, И. Цит. съч., 157-179 с цит. лит.; Тельнов, Н. Раннеславянские поселения Гордишешты I и Корпач. - В: Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье. Кишинев, 1985, обр. 4, 6, 7.
- ³⁶ Рафалович, И. Цит. съч., с. 162.
- ³⁷ Теодор, D., E. Zaharia. Op. cit., p. 44, обр. 3_{4, 3}; Теодор, D. The East..., p. 71, обр. 59.
- ³⁸ Теодор, D. The East..., p. 71, обр. 59₃.
- ³⁹ Рафалович, И. Цит. съч., с. 153.
- ⁴⁰ Пак там, с. 154, 174.
- ⁴¹ Милчев, А., С. Ангелова. Археологически разкопки и проучвания в м. Калето при с. Нова Черна, Силистренски окр. през 1967-1969 г. - ГСУ ФИФ, 63, 1971, № 3, История, 26-28.
- ⁴² Chisvasi - Comsa, M. Unele concluzii pe baza ceramici din secolele VI - XII. - *SCIV*, 8, 1957, 267-295.
- ⁴³ Матей, М. Цит. съч., с. 394; Теодор, D., I. Mitrea. Cercetări arheologice în așezarea prefeudala de la Lozna - Dorohoi. - *Arheologia Moldovei*, 4, 1966, p. 289; Coman, G. Cercetări arheologice cu privire la secolele V - XI în sudul Moldovei (steapa colinară Horincea - Elan - Prut). - *Arheologia Moldovei*, 6, 1969, 277-315; Теодор, D. The East..., p. 71.
- ⁴⁴ Пак там, 71-74.
- ⁴⁵ Рафалович, И. Цит. съч., с. 39.

- ⁴⁶ Рафалович, И. Работы Реутской экспедиции. – В: Археологические открытия в 1973 г. М., 1974, с. 443.
- ⁴⁷ Рафалович, И. Могилиники и раннеславянское городище у с. Селиште. В: Археологические исследования в Молдавии в 1973 г. Кишинев 1974, с. 136
- ⁴⁸ Рафалович, И. Славяне..., с. 39, 174.
- ⁴⁹ Федоров, Г.Б. Работы Прутско – Днестровской экспедиции в 1960, 1961 г. КСИА, 99, 1964, с. 78; Население Прутско – Днестровского междуречья в I тысячелетии в.л. МИА, 89, 1960, с. 287.
- ⁵⁰ Рафалович, И. Славяне..., с. 39, 54, 174.
- ⁵¹ Айбабин, А. И. Хронология палчатых и зооморфных фибул днепровского типа из Крыма. В: Труды V МКАС. Т., 4, Киев, 1988, 5–9.
- ⁵² Милчев, А., С. Ангелова. Цит. съч., 26–28.
- ⁵³ Вължарова, Ж. Славяни и номади на територията на днешните български земи от края на VI – XI в. В: Плиска – Преслав. Т. 3. С., 1981, с. 21.
- ⁵⁴ Вължарова, Ж. Славянски и славянобългарски..., 115–120.
- ⁵⁵ Вължарова, Ж. Славянското селище в м. Стублата край с. Бежаново, Ловешко, ИБАИ, 24, 1961, 317–326.
- ⁵⁶ Антонова, В. Славянско селище в аула на хан Омуртаг при Чаталар от VII – VIII в. В: Сборник в памет на проф. Ст. Ваклинов. С., 1984, 106–114.
- ⁵⁷ Василев, Р. Первые раннеславянские поселения в районе Плиске. В: Труды V МКАС, Т.2. Киев, 1988, 211–215.
- ⁵⁸ Антонова, В. Средновековното селище в чашата на язовир „Витница“, Шуменско. ИНМШ, 4, 1967, 3–33.
- ⁵⁹ Георгиева, С. Средновековното селище над развалините на античния град Абритус. ИАИ, 24, 1961, 9–36.
- ⁶⁰ Simon, G. Necropola feudal-timpurile de la Nalbant. Peuce, 2, 1971, 221–248.
- ⁶¹ Diaconu, P. Despre datarea „circumvalatiei si a beisericii treplate“ de la Niculitel. SCIV, 23, 1972, 2, 307–319.
- ⁶² Comşa, M. Die Slaven..., p. 219.
- ⁶³ Пак там.
- ⁶⁴ Станојевич, Н. Населба VIII – IX века у Војводине. РВМ, 30, 1987, 119–146.
- ⁶⁵ Паметниците от територията на Добруджа са картирани от М. Комша (цит. съч.).